

Γιώργος Βασιλάκος

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΟΥΚΟΥ:

Μια φαινομενολογική ερμηνεία του χρόνου ως τίποτα

Δεν θα παραιτηθούμε από την αναζήτηση
Και στο φινάλε της
Θα βρεθούμε στο σημείο της αφετηρίας μας
Και θα γνωρίσουμε για πρώτη φορά εκείνον τον τόπο 1

T.S. Eliot, Τέσσερα Κουαρτέτα

Με αφορμή τον χρόνο της ψυχοθεραπείας

Η θεραπεύτριά μου ήταν μια πολύ ανορθόδοξη ψυχαναλύτρια. Όμως, τίποτα δεν προδίκασε την έκρηξη και την οργή της, όταν μάλιστα έως τότε είχα επιδείξει αξιοσημείωτη συνέπεια. Φαίνεται πως τα ωράρια και τα ρολόγια μπορούν να διεγείρουν τα πάθη, όπως στο παρελθόν οι θρησκευτικές διαφορές – άλλωστε, στο καμπαναριό, το ρολόι επικάθισε της καμπάνας και πλέον δεσπόζει στα επιβλητικά και δημόσια κτίρια, οι άνθρωποι σ' αυτό στρέφουν το βλέμμα για να ρυθμίζουνε τη ζωή τους, έχουνε πια ξεχάσει την καμπάνα και το σε τι αυτή προσκαλεί, το ρολόι αναδειχτηκε ήδη σε πολύτιμο κόσμημα και οι άνθρωποι το επιδεικνύουν στο χέρι τους πολύ περισσότερο από έναν σταυρό που κάποτε κρεμούσαν στο στήθος τους... Νέα ήθη και έθιμα: τα επιτεύγματα της τεχνολογίας και της επιστήμης, το μάτι, ο σημαντικότερος υπηρέτης τους, ως όργανο ακριβών παρατηρήσεων και μετρήσεων, και το χέρι, ως όργανο χειρισμού του κόσμου και επίσης μετρήσεων. Όλα αυτά απέναντι στο αυτί και την καρδιά, την ακρόαση, την πίστη και το συναίσθημα.

Λέγεται ότι η ψυχανάλυση όχι μόνο βασίζεται αλλά αποθεώνει την ομιλούμενη και ακροώμενη λέξη – ίσως, το ίδιο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς και για την ψυχιατρική, τουλάχιστον οσον αφορά το σκέλος της κλινικής συνάντησης και συνομιλίας. Όμως, η θεραπεύτριά μου αποθέωνε μάλλον την όραση, αφού, σχεδόν οργίλη, είχε σηκωθεί από τη θέση της και κουνούσε μπροστά στα μάτια μου ένα τεράστιο ρολόι με μεγάλα κουδούνια, από εκείνα που πουλούσαν οι συμπατριώτες μας που, εκείνη την εποχή, επέστρεφαν από τον Καύκασο και τον Πόντο, και μου φώναζε: “μπροστά του θα το έχεις παιδάκι μου”.

Είχα αργήσει 20 ολόκληρα λεπτά. Δεν φορούσα ποτέ μου ρολόι, κάτω από το γραφείο της ήταν ένα χασάπικο μ' ένα μεγάλο

διαφημιστικό ρολόι, έκανα βόλτες τριγύρω, κι ανέβαινα όταν η ώρα έφτανε δωδεκάμισι. Φαίνεται πως το ρολόι εκείνη τη μέρα πήγαινε πίσω κι εγώ που, επίσης, έτυχε να έχω τα κέφια μου, χάζευα ανέμελος τις βιτρίνες και “σπαταλούσα την ώρα μου σαν τα παιδιά”, όπως μου είπε αργότερα. Όμως, πριν εκραγεί, μου είχε ζητήσει να της πω περισσότερα πράγματα για τη σχέση μου με τον χρόνο, και το κακό συνέβη όταν, εκτός των παραπάνω, ανέφερα ότι στο γραφείο μου υπήρχε ένα μικρό ρολόι, σε μια γωνιά της βιβλιοθήκης, που ήταν αόρατο από τον ασθενή – το έβλεπα μόνον εγώ, κι όταν η ώρα πλησίαζε να τελειώσουμε το ανακοίνωνα και τελειώναμε. Ήταν τότε που σηκώθηκε έξαλλη, άρπαξε το καλαίσθητο μπιμπελό κι άρχισε να το κουνάει στο πρόσωπό μου: “Μπροστά του θα το έχεις παιδάκι μου. Δεν θα δημιουργείς την ψευδαίσθηση στον άλλον ότι υπάρχει άπειρος χρόνος στη διάθεσή μας ή ότι καν δεν υπάρχει ο χρόνος για μας. Δεν θα είσαι σαν το παιδί που σπαταλά την ώρα του, που δεν έχει προθεσμίες κι ωράρια. Επιτέλους, δεν θα προετοιμάσεις τον ασθενή να βγει στον κόσμο σαν ένα παιδί που χαζεύει, όπως μου χάζευες εσύ τόση ώρα.”

Λέγεται ότι η ψυχανάλυση και η ψυχιατρική κατ’ αναλογία, στο μέτρο που ενδιαφέρονται για τα όρια και την πραγματικότητα, αποτελούν ένα πεδίο συμβολικού ευνουχισμού ενός ανθρώπου που, εν πολλοίς, παραμένει παιδί. Ότι, γενικότερα, η κοινωνία διαθέτει διάφορους τρόπους μετάβασης του παιδιού από την κατάσταση της μακάριας ύπαρξής του στη φύση στην επώδυνη κατάσταση της κατοίκησής του στον πολιτισμό². Οι πρωτόγονες κοινωνίες επέβαλαν δοκιμασίες στα παιδιά, που πολλές από αυτές συνεπάγονταν σωματικά σημάδια, σύμβολα του ευνουχισμού, και ψυχική οδύνη, τρόπον τινά υποκατάστατο της οδύνης όταν κανείς εγκαταλείπει τη συμβίωση με τη μητέρα και τη φύση και εισέρχεται στον πολιτισμό. Φαίνεται ότι η σύγχρονη κοινωνία και οι σύγχρονοι θεραπευτές μπορεί να μην διαθέτουν τα ξυράφια της περιτομής και του τατουάζ, την δυνατότητα να απομονώσουν ή να εξορίσουν το παιδί, διαθέτουν, όμως, ρολόγια κι επιστημονικές θεωρίες.

Όμως, από μια φαινομενολογική άποψη, “τι” είναι (ή “σε τι συνίσταται”) το ρολόι που αγαπάμε, επιδεικνύουμε στο χέρι και στα ψηλότερα κτίριά μας; Αφήνοντας προσωρινά στο φόντο αυτό το ερώτημα, θα μπορούσαμε να πούμε, με κάποια φαντασιακή διάθεση που αργότερα θα την υποστηρίξουμε ως νόμιμο κι απαραίτητο συμπλήρωμα του ορθολογισμού και του εμπειρισμού της ψυχιατρικής, ότι και η φύση έχει τα δικά της ρολόγια που σημαίνουν τις φάσεις της. Ο κόκορας σημαίνει την έλευση μιας φάσης της φύσης, την έλευση της ημέρας, κι ο κούκος, ή μάλλον οι περισσότεροι κούκοι, την έλευση της Άνοιξης. Το σημαντικότερο ρολόι της φύσης

είναι ο ήλιος που από ψηλά, όπως το ρολόι στο καμπαναριό, σημαίνει μια φάση της παρουσίας των φυτών και των ζώων, στο πλαίσιο βέβαια που το φως μεταβάλλει την ύπαρξή τους. Ασφαλώς, οι άνθρωποι ανέκαθεν κατασκεύαζαν ρολόγια για να εξυπηρετούνται, π.χ. ηλιακά ρολόγια, όμως το πρόβλημα και η ατέλειά τους δεν ήταν τόσο το ότι δεν προέβλεπαν ακριβώς τον χρόνο ή ότι εμφανίζονταν αξεπέραστα προβλήματα με τη συννεφιά ή τη νύχτα – η θεμελιώδης “ατέλεια” ήταν η σύνδεση, και τελικά η εξάρτηση, αυτής της τεχνολογίας με τη φύση, με τον ήλιο σ’ αυτήν την περίπτωση – ένα τέτοιο ρολόι εξαρτάται από τη φύση ως φως και παράγει μια μετρήσιμη φύση, τη σκιά μιας στήλης, κι αυτό αποτελεί σκάνδαλο για τις φιλοδοξίες του πολιτισμένου ανθρώπου, πόσο μάλλον του επιστήμονα. Ευτυχώς, το ρολόι που φοράνε στο χέρι οι άνθρωποι είναι ένα επίτευγμα αρκετά ανεξάρτητο από τη φύση και, κυρίως, που δεν παράγει καμία φύση, ούτε καν ένα προϊόν που να αποτελεί μια τροποποίηση της φύσης, όπως ένα εργοστάσιο που από ένα δέντρο παράγει σπίρτα και οδοντογλυφίδες, αλλά που παράγει το πλέον αφηρημένο των προϊόντων – ώρες και δευτερόλεπτα³. Το ρολόι είναι μια μηχανική κατασκευή του ανθρώπου που μετρά μια νοητική κατασκευή του ανθρώπου – τον χρόνο, γιατί στη φύση, κατά κάποιες παλιές, αλλά ισχυρές ακόμα, απόψεις, δεν υπάρχει ο χρόνος αλλά υπάρχουν μόνο φαινόμενα και γεγονότα, δηλαδή εμφανίσεις της ενδογένειας⁴ των υπάρξεων, και υπάρχουν γεγονότα της δράσης των οργανισμών, και επίσης υπάρχουν φυσικά συμβάντα – σεισμοί και καταποντισμοί. Από αυτήν την προοπτική, ο χρόνος είναι σαν την αιτία, που και αυτή δεν υπάρχει στη φύση, και που ο νους του ανθρώπου παρεμβάλλει ανάμεσα στα φαινόμενα και τα γεγονότα για να τα εξηγήσει και αργότερα να τα χειραγωγήσει. Στη φύση το μόνο που εμφανίζεται είναι, λόγου χάρη, ένα φύλλο στο δέντρο, ένα φύσημα του αέρα, το φύλλο ανάμεσα στο δέντρο και το έδαφος και, τελικά, το ίδιο φύλλο στο έδαφος. Οι άνθρωποι παρενέβαλαν τη δύναμη του αέρα και την βαρύτητα ως συνδεδετικό κρίκο-αιτία όλων αυτών των φαινομένων. Σε κάθε περίπτωση, επειδή κάποια φαινόμενα φαίνεται να έχουν κυκλικό και κάποια άλλα ευθύγραμμο χαρακτήρα, προέκυψαν οι ιδέες του κυκλικού και του ευθύγραμμου χρόνου, οι οποίες διαπότιζαν σε διαφορετικό βαθμό τις διάφορες κοινωνίες και πολιτισμούς⁵. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η κυκλική όσο και η ευθύγραμμη αντίληψη του χρόνου εμπεριέχουν κάποιες φάσεις σταματήματος του χρόνου ή αχρονικότητας – στην κυκλικότητα η αχρονικότητα επισυμβαίνει μέσα στον κύκλο (θα διαφανεί στη συνέχεια, στη συζήτησή μας για τον Κρόνο και κάποιους χαρακτήρες των έργων του Φώκνερ), στην ευθεία επισυμβαίνει πριν την αρχή και μετά το τέλος της (π.χ. μετά τη Δευτέρα Παρουσία).

Είναι σαφές ότι κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την ορθότητα και το όφελος αυτών των κατασκευών – δεν θα υπήρχε κανένας πολιτισμός και καμία επιστήμη, αν οι άνθρωποι δεν σκέπτονταν αφηρημένα. Σ’ αυτήν την περίπτωση θα υπήρχε μόνο φύση. Και ασφαλώς η θεραπεύτριά μου είχε δίκιο στις παρατηρήσεις της, και πράγματι αυτές, και άλλες παρόμοιες, φάνηκαν χρήσιμες στη ζωή και την εργασία μου. Όμως, ένα πρόβλημα που προκύπτει είναι αν μια τέτοια προσέγγιση είναι περιορισμένη κι αν θα μπορούσε, συμπληρωματικά τουλάχιστον, να αναδειχτεί μια πρόσθετη που να λαμβάνει περισσότερο υπ’ όψη της, και να σέβεται, τα φαινόμενα και λιγότερο τις αυτονομημένες κατασκευές των ανθρώπων... Σ’ αυτό το πνεύμα, θα ήταν χρήσιμη η παράθεση μιας αφρικανικής ιστορίας για τον χρόνο6.

Ένα παιδάκι, που χάθηκε σ’ ένα δάσος, συνάντησε έναν γέροντα. Του είπε πως χάθηκε, ονομάτισε το χωριό του κι ο γέρος το έπιασε από το χέρι και το καθησύχασε: στο ίδιο χωριό πήγαινε κι ο ίδιος. Του είπε να μην ανησυχεί, είπε ότι το γνώριζε, αν και το παιδί δεν γνώριζε τον γέροντα – πάντως κάτι οικείο υπήρχε στη φωνή και το βάδισμα του γέρου ανθρώπου. Όταν έφτασαν στο χωριό, οι κάτοικοι έτρεξαν να τους υποδεχτούν, αν και αποδείχτηκε ότι αγκάλιαζαν μόνο τον γέρο και αγνοούσαν το παιδί. Εκείνο έκλαιγε, τους τραβούσε τα ρούχα, αλλά το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο: το παιδί δεν υπήρχε για τους ανθρώπους. Κλαίγοντας, πήγε στην λίμνη να ξεδιψάσει και στο δρόμο του πρόσεξε πως δεν είχε σκιά. Όταν έσκυψε στο νερό, πρόσεξε ότι εκεί που θα έπρεπε να είναι το είδωλο του προσώπου του ήταν εκείνο του γέρου. Για τους αφρικανούς, αυτός είναι ο χρόνος: τα φαινόμενα, δηλαδή οι μεταβολές του κόσμου, και οι στάσεις των ανθρώπων απέναντι στα μεταλλαγμένα φαινόμενα και γεγονότα. Κι επίσης, αυτός είναι ένας τρόπος να μιλά κανείς για τον χρόνο: πλάγια, μεταφορικά και με ιστορίες, και όχι μόνο κυριολεκτικά και με συστάσεις προς υπακοή και συμμόρφωση.

Στη συνέχεια, θα συνεχίσουμε τις ιστορίες, αλλά εδώ θα ήταν χρήσιμη μια παρατήρηση: χρησιμοποιούμε την λέξη και την έννοια της ιστορίας όχι όπως στην επιστήμη, δηλαδή ως ανιχνεύσιμα και πιστοποιήσιμα γεγονότα ενός παρελθόντος, αλλά ως έναν τρόπο του βλέμματος, έναν τρόπο εμπειρίας και δειξίματος ενός δρόμου. Έχουμε υποστηρίξει θεωρητικά, βασισμένοι στο έργο του R. Romanyshyn, την χρησιμότητα της εισαγωγής ιστοριών στην ψυχιατρική, ιστοριών που δεν είναι ούτε αληθινές, ούτε ψεύτικες, που είναι “πέρα από την πραγματικότητα και την αλήθεια των γεγονότων”⁷. Η ιστορία, όπως την εννοούμε, μπορεί να έχει αφορμή ένα πραγματικό γεγονός, αλλά οδηγεί τον αφηγητή και τον ακροατή μέσω ενός δρόμου που πιθανότατα δεν υπάρχει, αλλά που διανοίγεται με την ίδια την

εξιστόρηση, δρόμου που στην πορεία του επιτρέπει όχι την προσέγγιση της αλήθειας των γεγονότων αλλά την αποκάλυψη της συνάφειας φαινομενικά άσχετων πραγμάτων. Επειδή δεν μπορούμε να επαναλάβουμε εδώ το επιχείρημά μας, ας μας επιτραπεί ένα ήδη αναφερθέν παράδειγμα: ένα λουλούδι μπορεί να εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της βιολογικής προδιάθεσης του βλαστού να ανθήσει, του φωτός, του χώματος και της περιποίησης του ανθρώπου – κάτι τέτοιο είναι εμπειρική βεβαιότητα και ορθολογικό εξαγόμενο και θα μπορούσε, με τους κατάλληλους όρους και μετρήσεις, να γίνει ζήτημα επιστημονικής παρατήρησης, εξήγησης και επαλήθευσης. Όμως, Α) ότι το λουλούδι εμφανίζεται για να ολοκληρώσει το φυτό και τον κήπο, να ομορφύνει το δωμάτιο υπάρχοντας σ' ένα βάζο, είναι φαινομενολογική κατανόηση, αναφέρεται σε νοήματα και αποκαλύπτει συνάφειες του κόσμου των ανθρώπων και των πραγμάτων. Περαιτέρω, Β) ότι το λουλούδι είναι ο τρόπος που το αόρατο, άχρωμο και άοσμο φως γίνεται χρώμα και άρωμα, ο τρόπος που η ενέργεια γίνεται ύλη, είναι μια ούτε αληθινή ούτε ψεύτικη κατανόηση, η οποία επιτρέπει την αποκάλυψη και άλλων συναφειών των υπάρξεων του κόσμου. Οι δύο τελευταίες προσεγγίσεις θεωρούν ότι υπάρχει μια τρίτη δυνατότητα εννόησης, η οποία δεν είναι ούτε ορθολογική ούτε ανορθολογική και η οποία δεν εκφράζεται ούτε με συνεκτικές αποδείξεις ούτε με ασυναρτησίες αλλά με ιστορίες.

Με αφορμή την κραυγή του κούκου

Την ίδια ακριβώς εποχή, που ένα χαλασμένο ρολόι έγινε αφορμή για διενέξεις και σκέψεις για τη ζωή και τον χρόνο της, βρεθήκαμε σ' ένα χωριό της Πελοποννήσου. Ήτανε περασμένες μία το βράδυ και θα είχαμε κοιμηθεί, αν μια επαναλαμβανόμενη, σπαρακτική κραυγή δεν μας αναστάτωνε τόσο – οι ντόπιοι, που ήταν κι οι ίδιοι συγκλονισμένοι, μας είπαν ότι στο δέντρο του κήπου κραύγαζε ή ένας μπούφος ή ένας κούκος. Αργότερα, διάβασα ότι ο κούκος εκτός από το πασίγνωστο “κου κου” κραυγάζει κι ένα “σπαρακτικό αχ αχ”.

Ο κούκος, στη σχετική βιβλιογραφία, περιγράφεται σαν ένα ντροπαλό πουλί που κρύβεται, και για τούτο είναι δύσκολο να το συναντήσει κανείς. Αν δεχτούμε τον ανθρωπομορφισμό (“κρύβεται γιατί ντρέπεται”), ο βίος κι η πολιτεία του εξηγούν τη διαγωγή του και θα μας βοηθήσουν να υφάνουμε την πλοκή μας. Ο κούκος δεν έχει δική του φωλιά, η ορνιθολογία το ονομάζει “πουλί παρασιτικό” για το γεγονός ότι, όταν είναι να γεννήσει τ' αυγά του, η στρατηγική του είναι, με ανθρώπινους όρους, πολύ παραβατική – γκρεμίζει τα αυγά από τη φωλιά ενός άλλου πουλιού, συνήθως κοκκινολαίμη ή καρακάξας, και τοποθετεί τα δικά του. Είναι πολύ πιθανή η

περίπτωση ο κάτοχος της φωλιάς ν' αναγνωρίσει τα ξένα αυγά και να τα σπάσει, και πράγματι αυτό συμβαίνει συχνά. Στην αντίθετη περίπτωση, ο νεοσσός κούκος, που μεγαλώνει πολύ πιο γρήγορα από τους νόμιμους νεοσσούς κατοίκους της φωλιάς, εκδηλώνει μια, επίσης, εγκληματική συμπεριφορά – γκρεμίζει αυτούς τους νεοσσούς και μένει μόνος του στη φωλιά. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε μια τριπλή, και λεπτή, απόπειρα αφανισμού της νέας γενιάς – της γενιάς του κούκου από τον κούκο, της γενιάς του κούκου με τη μεσολάβηση του ξενιστή και των νεοσσών του ξενιστή από τον νεαρό κούκο – προφανώς, στο πλαίσιο μιας έμφυτης επιθετικότητας του κούκου προς τους νεοσσούς.

Ο κούκος είναι γνωστός κυρίως για το γεγονός ότι ανακοινώνει μια φάση της φύσης, τη φάση της Άνοιξης⁹, η οποία θεωρείται, με οργιαστική έννοια, η εποχή αποθέωσης της φύσης. Εδώ θα πρέπει να θυμηθούμε ότι θεός στους μυθικούς, οργιαστικούς, χρόνους, στη διάρκεια των οποίων, από τη μια, δεν υπήρχαν νόμοι αλλά υπήρχε το χάος και, από την άλλη, θεωρούνταν, από τον Ησίοδο¹⁰, η εποχή που ο κόσμος κατοικούνταν από την καλύτερη γενιά, τη Χρυσή, ήταν ο Κρόνος, ο οποίος κατάπινε τα παιδιά του γιατί κάποιο από αυτά, αποδείχτηκε ο Δίας, θα τον εκθρόνιζε. Επανερχόμενοι στον κούκο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι κρύβεται όχι μόνο γιατί ντρέπεται για την εγκληματική συμπεριφορά του αλλά και γιατί φοβάται, και περιμένει, την αντεκδίκηση στα πλαίσια του ίδιου του κύκλου που ο ίδιος ανακοινώνει. Άλλωστε και ο Κρόνος, ο οποίος εκθρονίστηκε από τον Δία, είχε ήδη ευνουχίσει και εκθρονίσει τον πατέρα του Ουρανό.

Ο κούκος δεν θ' αποφύγει αυτό που φοβάται. Ο Δίας επιβάλλει μια τάξη κι έναν νόμο στον κόσμο, το χάος, το όργιο της φύσης, η εποχή της Χρυσής Γενιάς απωθούνται αλλά δεν εξαφανίζονται – πλέον θεσμοθετούνται και εορτάζονται σε καθιερωμένες ημερομηνίες, τα Κρόνια είναι μια σχετική εορτή, μια εορτή κατάργησης των κοινωνικών διακρίσεων όπου οι δούλοι κι οι άρχοντες τους απολαμβάνουν τις ίδιες τιμές και περιποιήσεις. Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο ότι ενώ ο Ησίοδος γνωστοποιεί, στη Θεογονία, ότι ο Κρόνος ρίχνεται αλυσοδεμένος στα Τάρταρα, στα μεταγενέστερα Έργα και Ημέραι αναφέρει ότι ο Κρόνος απελευθερώθηκε και πλέον βασιλεύει στο νησί των Μακάρων, παραπέμποντας στην ιδέα ότι η φυσική κατάσταση είναι για τον άνθρωπο απεχθής και ταυτόχρονα ελκυστική. Όμως, την οριστική εκδίκηση κατά της φύσης και του τελάλη της αναλαμβάνει, με κάποιους αιώνες καθυστέρηση, το σημαντικότερο όργανο του Δία επί της γης, ο επίδοξος εκπολιτιστής, και όχι βέβαια εκπολιτισμένος, άνθρωπος του τέλους της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Αυτός ο άνθρωπος που

δυσανασχετεί με τον χρόνο της φύσης και την αέναη επιστροφή του ίδιου, που αρνείται την επανάληψη και επιζητεί την καινοτομία, που αρνείται την παλινδρόμηση και επιζητεί την πρόοδο, το progress αντί του regress, που, περαιτέρω, ο “ανθρωπισμός” του συνταράζεται από την επιχειρούμενη παιδοκτονία και την κατάργηση των γενεών¹¹, τη βαρβαρότητα που υπάρχει στη φύση, επεφύλαξε για τον κούκο μία παραδειγματική τιμωρία. Τον συνέλαβε, αν και όχι ζωντανό για να τον βαλσαμώσει κατόπιν, ως μηχανική καρικατούρα και ως εξάρτημα ενός ρολογιού τοίχου που ονομαζόταν απλά “κούκος”. Γιατί πώς αλλιώς να κατανοηθεί η επιλογή ενός πουλιού ευτελούς αξίας (“μας κόστισε ο κούκος αηδόνι”) να κοσμή τα σπίτια της αστικής τάξης, και η όλη συσκευή να θεωρείται ως έμβλημα καταξίωσης της οικογένειας που την κατείχε; Η επιλογή του ανθρώπινου συλλογικού φαντασιακού δεν ήταν αυθαίρετη – αν ήθελε κάτι που να θυμίζει το ρυθμικό κούκου, ο κόρακας κάνει παρομοίως κρα-κρα, ένα παγώνι με, εκ γενετής, χαρακτήρα επιδειξία θα ήταν κάτι πολύ εμφανίσιμο και μία σαρδέλα που θα έλεγε την ώρα θα έμοιαζε σπουδαίο μεταμοντέρνο εφεύρημα. Ο άνθρωπος θέλησε μάλλον να εκθέσει και να διαπομπεύσει ένα πουλί μοναχικό, με άγια ήθη και έθιμα, δίνοντας του, ως αναγνωριστή, τη δυνατότητα να προσφέρει κοινωνική εργασία στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του εγκληματία. Έτσι, ενώ το πουλί που ζωντανό και άστεγο στη φύση ανακοινώνει τον χρόνο της και την επανάληψη¹², στο σπίτι των αστών μία καρικατούρα του, εσώκλειστη σ’ ένα καλύβι-κελί, βγαίνει σαν τον κατάδικο στην αυλή και ανακοινώνει τον ευθύγραμμο, μετρήσιμο, ωρολογιακό χρόνο, και επιστρέφει κατόπιν στη φυλακή της. Δεν αμφιβάλλουμε ότι ο κούκος, όντας στη φύση, μπορεί να ντρεπόταν για τη διαγωγή του και να φοβόταν την τιμωρία (κι ο Κρόνος ήταν ένας τρομοκρατημένος θεός). Αλλά εδώ δεν πρόκειται μόνο για ντροπή και φόβο, πρόκειται για την απόλυτη τραγωδία – οι απόλυτοι διχασμοί της φύσης και του πολιτισμού, του χρόνου της φύσης κι εκείνου μιας κοινωνίας προόδου και καθηκόντων, ενσαρκωμένοι από τη ζωή και το πεπρωμένο ενός φτερωτού. Χρειάζεται επιπρόσθετη εξήγηση ο σπαραγμός που ακούγεται;

Τελικά, τι μετράει;

Οι χαρακτήρες των έργων του Γ. Φώκνερ Η Βουή και το Πάθος και Αβεσσαλώμ, Αβεσσαλώμ¹³ θα μπορούσαν να αποτελέσουν παραδείγματα των προβλημάτων που δημιουργούνται, όταν αυτός ο κάθετος διαχωρισμός του χρόνου της φύσης και του χρόνου κάποιων όψεων του πολιτισμού όχι μόνο βιώνεται αλλά και πραγματώνεται στη ζωή των ανθρώπων. Δύο από αυτούς, ο Χένρυ Σάτπεν και ο

Κουέντιν Κόμπσον, από τη μια μεριά ζουν στον κυκλικό χρόνο της φύσης και την αέναη επανάληψη κι από την άλλη ενσαρκώνουν κι εκδραματίζουν τις στυγνές πολιτισμικές απαιτήσεις της κοινωνίας του Αμερικάνικου Νότου. Ο Χένρυ εγκληματεί, εξαφανίζεται και τελικά επιστρέφει και πεθαίνει στο ερειπωμένο σπίτι της οικογένειάς του, η οποία πια δεν υπάρχει, ο Κουέντιν αυτοκτονεί λίγους μήνες αφού συναντήσει τον Χένρυ. Η τελευταία ημέρα της ζωής του Κουέντιν Κόμπσον παρουσιάζεται στη Βουή και το Πάθος, έργο που περιγράφει την οικογένεια Κόμπσον – η τελευταία ημέρα του αρχίζει με τη δήλωσή του ότι “ακούγοντας το ρολόι του παππού ξαναβρήκα την αίσθηση του χρόνου” και συνεχίζεται με την ανάμνηση του πατέρα του να του δίνει το ρολόι του παππού του και να του λέει: “σου παραδίνω το μαυσωλείο των ελπίδων και των επιθυμιών του ανθρώπου. Στο δίνω όχι για να σου θυμίζει τον χρόνο, αλλά γιατί κάποτε μπορεί να ξεχαστείς και να μην χρειαστεί μια ζωή να τον ξαναβρείς”. Υπονοώντας ότι αν κανείς ξεχαστεί, χαζεύοντας τις βιτρίνες, υπάρχει ο κίνδυνος να εκτραπεί δια παντός, άσχετα αν ο ίδιος ο πατέρας του, λίγο αργότερα, υποστηρίζει ότι “ο Χριστός δε σταυρώθηκε, μα πως εξουθενώθηκε από τον ελάχιστο χτύπο μικρών τροχών”¹⁴. Ο Κουέντιν, πριν βγει για τον τελευταίο περίπατό του, σπάει το κρύσταλλο και τους δείκτες του ρολογιού και σκέφτεται ότι “μόνον όταν σπάσει το ρολόι αρχίζει ο χρόνος” – προφανώς, για τον ίδιον, η εξαφάνιση του ωρολογιακού χρόνου κάνει δυνατή την επανεμφάνιση του χρόνου της φύσης – και τοποθετεί τον άθικτο μηχανισμό στην τσέπη του σακακιού του για να ακούει τους κτύπους. Όλη η διαδρομή του αποτελεί μια καταναγκαστική, έως παραληρηματική, ενασχόληση με τα ρολόγια και τις σκιές, με τον τεχνικό πολιτισμό και τη φύση. Στη γέφυρα, πάνω από το ποτάμι που θα πνιγεί, θυμάται μια παροιμία των μαύρων – “η σκιά του πνιγμένου θα τον ψάχνει συνέχεια στο βυθό”. Φαίνεται ότι η φύση θα επιβιώσει τελικά του πολιτισμού, και είναι ενδιαφέρον ότι ο Φώκνερ, ο οποίος περιγράφει λευκές οικογένειες του Αμερικάνικου Νότου, σε ένα αναλυτικό βιογραφικό των μελών αυτών των οικογενειών αναφέρεται σχεδόν μόνο στα ονόματα των μαύρων υπηρετών τους με τη σημείωση: “αυτοί επέζησαν τελικά”. Και είναι γεγονός ότι μεγάλο μέρος του φόβου και της απέχθειας του λευκού για τον μαύρο συνίσταται στο ότι ο τελευταίος βιώνεται από τον πρώτο να είναι πολύ πιο κοντά στη φύση απ’ ό,τι στον πολιτισμό. Βασικός αφηγητής του άλλου βιβλίου, του Αβεσσαλώμ, Αβεσσαλώμ, όπου περιγράφεται η οικογένεια Σάτπεν, είναι ο ίδιος ο Κουέντιν Κόμπσον, και η αφήγηση πραγματοποιείται λίγο πριν την αυτοκτονία του. Ο Χένρυ Σάτπεν, ο οποίος είναι πιθανότατα ερωτευμένος με την αδελφή του Τζούντιθ, εκτελεί με όπλο τον αγαπημένο και ετεροθαλή αδελφό του

Μπον που επίσης την αγαπάει και ο οποίος, αν και τελικά μαθαίνει ότι εκείνη είναι αδελφή του, επιμένει να την παντρευτεί αφού και η ίδια είναι ερωτευμένη μαζί του. Ο Χένρυ αδυνατεί να μιλήσει, να επεξεργαστεί και να διαπραγματευτεί το πρόβλημα, όπως αδυνατούσε, πολλά χρόνια πριν ο πατέρας του Τόμας Σάτπεν, όταν έμαθε ότι η πρώτη γυναίκα του είχε κατά 1/16 νέγρικο αίμα και την εγκατέλειψε, στην Αϊτή όπου ζούσαν τότε, με τον Μπον βρέφος, για να επιστρέψει στην Αμερική. Όμως, η θεμελιώδης επιστροφή είναι εκείνη της φύσης, ή η επιστροφή του απωθημένου, όπως θα το ήθελε η ψυχανάλυση, αλλά ο πολιτισμός την караδοκεί, και ο τρομοκρατημένος άνθρωπος που, σαν τον κούκο, ζει ταυτόχρονα, και διχασμένα, και στον κύκλο και στην ευθεία την κρίσιμη ώρα ωθείται στο ένα από τα δύο – ο Χένρυ ωθείται να ευθυγραμμιστεί με την ευθεία βολή της σφαίρας. Έκτοτε ο Χένρυ, που σκότωσε τον Μπον στη διάρκεια του Αμερικάνικου εμφύλιου, τη δεκαετία του 1860, εξαφανίζεται, και επιστρέφει στο έρημο σπίτι 40 χρόνια μετά και όταν όλα τα μέλη της οικογένειάς του έχουν πεθάνει. Εκεί ανακαλύπτεται από τον Κουέντιν και η σύντομη, κυκλική συνομιλία που έχουν είναι ενδεικτική της επανάληψης και του κυκλικού χρόνου της ζωής τους: - “Είσαι ο...” - “Χένρυ Σάτπεν”, - “Βρίσκεσαι εδώ...” - “Τέσσερα χρόνια”, - “Γύρισες πίσω...” - “Για να πεθάνω”, - “Και γύρισες πίσω...” - “Για να πεθάνω”, - “Και βρίσκεσαι εδώ...” “Τέσσερα χρόνια...”, - “Και είσαι ο...” “Χένρυ Σάτπεν”. Όπως αναφέρθηκε η αυτοκτονία του Κουέντιν συμβαίνει λίγους μήνες μετά από αυτήν την αφήγηση: θα μπορούσε να πει κανείς ότι η αφήγηση ης ιστορίας της οικογένειας Σάτπεν πυροδότησε την αυτοκτονία του, ότι έσφιξε ακόμα πιο πολύ τον κύκλο μέσα στον οποίον και ο ίδιος ζούσε αφού και αυτός ήταν ερωτευμένος με την αδελφή του Κάντεης, της οποίας η παρθενία, την οποία αυτή από μικρή παραβίασε, του ήταν έμμονη ιδέα. Ο Κουέντιν, αντίθετα από τον Χένρυ, βυθίζεται στον κύκλο, θέλει να χαθεί στα νερά του ποταμού, μέσα στη φύση, να εξαφανιστεί χωρίς μια κηδεία, δηλαδή χωρίς μια παρεμβολή του πολιτισμού. Η ειρωνεία είναι ότι στο βιογραφικό των ηρώων που υπάρχει στη Βουή και το Πάθος, η Κάντεης, η ντροπή της οικογένειας, που είναι εξαφανισμένη για 30 χρόνια αναφέρεται να έχει φωτογραφηθεί αγκαζέ με έναν Γερμανό αξιωματικό στη διάρκεια του άλλου πολέμου, του Δεύτερου Παγκόσμιου. Μετά 80 χρόνια από τον Αμερικάνικο εμφύλιο πόλεμο, μια άλλη φυλή, αυτή των Αρείων, ανέλαβε το ίδιο έργο με εκείνο των Νότιων: το έργο της φυλετικής καθαρότητας, της ηθικής, της υπόταξης της φύσης, το έργο εξάλειψης των όποιων αναμειξέων και της επιβολής των σαφών διαφοροποιήσεων.

Υπάρχει έξοδος από το κυκλικό αδιέξοδο; Υπάρχει λύση, πέρα από τη βίαιη παρεμβολή της ευθείας, πέρα από την καταβολή της φύσης από τον πολιτισμό, και πώς κάτι τέτοιο βρίσκει εφαρμογή στην κλινική συνάντηση; Δεν μπορούμε εδώ να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, αλλά, πολύ σύντομα, θ' αναφερθούμε σε τρία παραδείγματα μη βίαιης εξόδου και λύσης. Ασφαλώς πέρα (ή, μάλλον, μετά) από τον κυκλικό χρόνο της φύσης και πέρα (πριν) από τον ευθύγραμμο χρόνο του τεχνικού πολιτισμού και της επιστήμης, πέρα από την παλινδρόμηση ή την πρόοδο, υπάρχει κάτι τρίτο που επιχειρεί να συνδυάσει και τα δύο – αυτό το ενδιάμεσο τρίτο βρίσκεται στην καθημερινότητα και μελετάται από την φαινομενολογία, η οποία είναι, πάνω απ' όλα, σπουδή της καθημερινότητας. Πρώτο παράδειγμα αποτελεί το ημερολόγιο – το Σάββατο θα ξαναέρθει, και μαζί του η λαϊκή το πρωί και το γήπεδο το απόγευμα, αλλά το επόμενο Σάββατο θα είναι μικρότερο σε διάρκεια αφού πλησιάζουμε τον χειμώνα και τα χελιδόνια, όπως και κάποιοι δικοί μας άνθρωποι, μπορεί να έχουν αποδημήσει. Δεύτερο, οι άνθρωποι βαφτίζουν τα παιδιά τους με τα ονόματα των παππούδων τους, και με αυτόν τον τρόπο διατηρούν τον κύκλο και την ευθεία, το ίδιο και μέσα στο άλλο, τη λαχτάρα για αθανασία μέσα στην προσωρινότητα (άσχετα αν οι νεοέλληνες βαφτίζουν τα παιδιά τους Πάτροκλο και Σεμείραμι). Και τέλος, η κατανόηση ενός άγνωστου κειμένου ή ανθρώπου, σύμφωνα με την Ερμηνευτική, έχει τον ίδιο ακριβώς χαρακτήρα: ούτε του κύκλου ούτε της ευθείας αλλά της σπείρας. Διαβάζουμε ένα βιβλίο: στο πρώτο κεφάλαιο αποκτούμε μία ιδέα για τον ήρωα, αλλά παραμένουν πολλά κενά. Η γνώση που αποκτούμε στο τρίτο κεφάλαιο μπορεί να εξηγήσει κάποια κενά του πρώτου κι έτσι να καταλάβουμε κάπως και το δεύτερο που ήταν τελείως σκοτεινό. Τελικά, μια ικανοποιητική κατανόηση του τέταρτου θα προκύψει μετά την ανάγνωση του έβδομου: στην καθημερινότητα έτσι προχωράμε συνήθως – ούτε κυκλικά ούτε ευθεία, προχωράμε όπως το ημερολόγιο, οι γενεές, η ερμηνεία, όπως η βίδα σ' ένα ξύλο, όπως το κατσαβίδι. Γιατί θα πρέπει να είναι αλλιώς με τη θεραπεία; Γιατί θα πρέπει να υπάρχει μια μη αναστρέψιμη πορεία της, όπως, στην ευθύγραμμη σύλληψη του χρόνου, από το παρελθόν προς το παρόν προς το μέλλον, και γιατί το παιδί θα πρέπει να θεωρείται κυρίως ως παρελθόν που συνήθως αναστατώνει το παρόν και το μέλλον με εμπλοκές και περιπλοκές; Και γιατί το σταμάτημα του χρόνου και η αχρονικότητα να είναι μόνο θεμέλιο παθολογίας και όχι η απαραίτητη εκείνη υπαρξιακή κατάσταση που κάνει δυνατό “το άρμεγμα του φωτός της οικουμένης”;¹⁵

Παρόλα αυτά, καταλαβαίνουμε ότι όσα υποστηρίξαμε φαίνονται, τουλάχιστον, ασαφή, αν όχι ανορθολογικά και χωρίς ιδιαίτερη πρακτική χρησιμότητα. Για τούτο, ολοκληρώνοντας, θα αναφερθούμε σε μία πρόταση, αυτή τη φορά από την γενική ιατρική που, σαν την πρόταση της θεραπευτριάς μας, είναι σαφής, ορθολογική και χρήσιμη. Ο διευθυντής ενός τμήματος επειγόντων περιστατικών, σ' ένα νοσοκομείο των Η.Π.Α., δηλώνει ότι: “Στο τμήμα επειγόντων περιστατικών παλεύουμε με τον χρόνο. Ο χρόνος τρέχει γρήγορα, οι σκέψεις μας πρέπει να είναι ορθολογικές και οι κινήσεις μας χρήσιμες. Δύο είναι τα θεμέλια της συμπεριφοράς μας εδώ: ο ορθολογισμός και η σωστή εκμετάλλευση του χρόνου”. Η δήλωση είναι σαφής, ορθολογική και χρήσιμη για όλους – κι εμείς τα ίδια θα λέγαμε σε σχέση με έναν διεγερτικό ασθενή. Όμως, μήπως κι εδώ, πίσω από τη σαφήνεια και τον ορθολογισμό, υπάρχει ασάφεια και ανορθολογισμός, μήπως υπάρχει ένας αχταρμάς εννοήσεων που, παρόλα αυτά, και όπως στις φαντασιακές ιστορίες μας, μπορεί να οδηγήσει σε κάτι σαφές και χρήσιμο; Ο διευθυντής φαίνεται να γνωρίζει τι είναι ο χρόνος... Αρχικά είναι ένας εχθρός που πρέπει να παλέψουμε μαζί του, στη συνέχεια ένας δρομέας που τρέχει και τελικά είναι ένα πολύτιμο κοίτασμα σαν μια φλέβα χρυσού. Όμως, ένας κακόπιστος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι, ακριβώς επειδή δεν ξέρει τι είναι ο χρόνος, χρησιμοποιεί μια σειρά άσχετων μεταξύ τους μεταφορών, χωρίς καν να λαμβάνει υπ' όψη του μια άλλη σειρά μεταφορών, και πάλι για τον χρόνο, που είναι αντιφατικές με αυτές που χρησιμοποιεί. Έτσι, άλλες φορές ο χρόνος θεωρείται σύμμαχος κι όχι εχθρός του αρρώστου (“ο χρόνος γιατρεύει τις πληγές”), θεωρείται ότι είναι ακίνητος κι ότι εμείς τρέχουμε προς αυτόν (“πλησιάζουμε ολοταχώς προς το 2010”) κι αν ήταν κοίτασμα ή χρήμα θα μπορούσε να αποθηκευτεί, να ανταλλαχτεί ή να δανείζεται με όλες τις συνέπειες (αν ίσχυε το “δάνεισέ μου 10 λεπτά από τον χρόνο σου” θα μπορούσα να τα ζητήσω πίσω με τόκο και να ζήσω κάποιες στιγμές παραπάνω)¹⁶. Τι ξέρει, από αυτήν την άποψη, ο διευθυντής και τι ξέρουμε για τον χρόνο – τίποτα. Πολλές φορές γνωρίζουμε βιωματικά ότι “κάτι” είναι “τίποτα” αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι αυτή η άγνοια αποτελεί μια παράδοξη γνώση. Η αγγλική μπορεί να διευκρινίζει αυτό το παράδοξο: το τίποτα στα αγγλικά είναι το nothing, δηλαδή το no thing, το όχι και το μη πράγμα, που όπως πολλά μη πράγματα είναι αυτά που μετρούν στη ζωή μας – ο Θεός είναι επίσης μη πράγμα επίσης. Για να αποκαλύψουμε αυτά τα μη πράγματα χρησιμοποιούμε μεταφορές και εικόνες, δημιουργούμε ιστορίες και μύθους, και κάποτε εφευρίσκουμε αφαιρέσεις και στη συνέχεια μετρήσεις των αφαιρέσεων, όπως συμβαίνει με τον ωρολογιακό χρόνο. Όμως, ο Einstein προειδοποίησε ότι αυτό που μετριέται δεν σημαίνει ότι

μετράει στη ζωή μας και ότι αυτό που δεν μετριέται δεν μετράει. Όταν κάποιος, σε κάποιες περιόδους της ζωής τους, δεν μετρούν τον μετρήσιμο χρόνο, όταν για τους ίδιους ο χρόνος είναι όντως τίποτα, δεν σημαίνει ότι δεν μετράει – μπορεί να μετράει και με το παραπάνω αλλά με διαφορετικό τρόπο. Ο Romanyshyn θα έλεγε it does matter, που ελεύθερα, και συνήθως, μεταφράζεται “μετράει” αλλά κυριολεκτικά σημαίνει “αυτό κάνει ύλη”. Το τίποτα κάνει την ύλη, και το φως κάνει το χρώμα και το άρωμα του λουλουδιού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δική μου (πολύ ελεύθερη) μετάφραση.
2. Δες, μεταξύ των άλλων: Jean Melon, Ο Έφηβος Οιδίπους. Στο (συλλογικό): Ψυχιατρική και Σπουδές του Ανθρώπου, τομ. 3, Θεραπευτήριο Ν. Σπινάρη Α.Ε., Κοζάνη, 2002.
3. Λ. Μάμφορντ, Ο Μύθος της Μηχανής, Ύψιλον, Αθήνα, 1985.
4. Για μια εξαιρετική συζήτηση της έννοιας της “ενδογένειας” από υπαρξιακή-φαινομενολογική προοπτική δες, Η. Tellenbach, Melancholy, Duquesne University Press, Pittsburgh, 1980 (Πρώτη Γερμ. έκδ. 1965).
5. Δες, Μ. Μπέγζος, Ο Χρόνος στη Θρησκευσιολογία. (στο ανά χείρας τεύχος της Σύναψης)
6. Αυτή η ιστορία περιλαμβάνεται στη συλλογή του Jean-Claude Carriere, Ο Κύκλος των Σοφών, Νέα Σύννορα-Λιβάνη, Αθήνα, 1998.
7. Γ. Βασιλάκος, Πέρα από την Πραγματικότητα και την Αλήθεια των Γεγονότων, Σύναψις, supplement, 04,α, Χειμώνας 06-07.
8. Το παράδειγμα αυτό αναφέρεται από τον R. Romanyshyn στο βιβλίο του The Soul in Grief, North Atlantic, Berkeley, 1999.
9. Ο κούκος όχι μόνον, “διεθνώς”, θεωρείται ότι ανακοινώνει την έλευση της Άνοιξης αλλά, σε κάποιες γλώσσες, το ίδιο το όνομα του σημαίνει “Άνοιξη” ή κάποιον μήνα της Άνοιξης.
10. Ησίοδος, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2003.
11. Οι γενεές είναι, μάλλον, μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη-ανακάλυψη. Το παιδί, για ένα μεγάλο ιστορικό διάστημα, θεωρούνταν ένας “μικρός ενήλικας” και η έννοια της παιδικής ηλικίας, όπως και της εφηβείας, γεννήθηκαν τον 17ο αι. Δες, μεταξύ των άλλων, P. Aries, Centuries of Childhood, Knopf, New York, 1962 και B. Mook, The Dutch Family in the 17th and 18th Century, University Press of Ottawa, Ottawa, 1977.
12. Η λέξη “κούκος”, ως ρήμα, σε κάποιες γλώσσες σημαίνει “επαναλαμβάνω”.
13. Γ. Φώκνερ, Η Βουή και το Πάθος, Εξάντας, Αθήνα, 1980. Αβεσσαλώμ, Αβεσσαλώμ, Οδυσσέας, Αθήνα, 1980. Για την ανάπτυξη

που ακολουθεί μας ήταν πολύτιμα τα βιβλία του J. Irwin, *Doubling and Incest, Repetition and Revenge*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1975 και της D. Fowler, *Faulkner: The Return of the Repressed*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1975.

14.Εννοεί από τους χτύπους ρολογιού. Έχει ιδιαίτερη σημασία, για την εξέλιξη της συζήτησής μας, να αναφερθεί και η συνέχεια των λεγομένων του πατέρα του Κουέντιν: “[ο πατέρας είπε πως] ο Χριστός δε σταυρώθηκε, μα πως εξουθενώθηκε από τον ελάχιστο χτύπο μικρών τροχών. Και πως δεν είχε αδελφή”.

15.Είναι ρήση του Γ. Ρίτσου, όπως μεταφέρθηκε από δικό μας ασθενή. Αντίθετα από την άποψη ότι η αχρονικότητα αποτελεί θεμέλιο παθολογίας, ο ασθενής μας, εκπαιδευτικός, υποστήριζε ότι “μόνον υπάρχοντας σε διάλειμμα, μετά τον χρόνο της προηγούμενης τάξης του μαθήματος και πριν εκείνον της επόμενης, μπορεί κανείς να αρμέξει το φως της οικουμένης”.

16.Δες, G. Lakoff και M. Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago, 1980.